

Úvod do studia zaniklých středověkých vesnických kostelů a vybraných kaplí v horšovském arcijáhenství

Jan KAIGL

ANOTACE: Autor navazuje na své předchozí příspěvky publikované ve Zprávách památkové péče, týkající se staveb vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství. Tentokrát otevírá rozpravu o středověkých svatyních, které již neexistují. Bez jejich studia nelze dospět k historickému poznání v potřebných souvislostech. Ve dvou případech (Štitary, Srbice) je blíže uvedena hypotéza, že na místě dnešní památky z doby gotické stála kdysi starší chrámová stavba.

Velká většina ze čtyřiceti osmi farních kostelů a tří samostatných kaplí ve správním obvodu bývalého horšovského arcijáhenství na jihozápadě Čech, historicky takto doložených přehledy odváděných papežských desátků a zápisy v konfirmačních knihách ve druhé polovině 14. století,¹ se dochovala v míře umožňující představu o jejich středověké podobě alespoň v základních rysech po stránce stavební i architektonické. Úplný zánik svatyně a posvátného místa byl výjimečný. Zpravidla souvisel s opuštěním osídlení nebo až s josefínskými reformami na sklonku 18. století.

Ve Valtířově, vesnici ležící v nadmořské výšce kolem 650 m na samém okraji hraničního hvozdu, již považovali za vlastní kladrubští benediktini od roku 1115, která spadala ve vrcholném a pozdním středověku do sféry vlivu nedalekého kláštera obutých augustiniánů v Pivoni a v 16. století se připomíná poprvé jako pusté místo, vzal kostel za své snad už během náboženských válek v 15. století. Jen podle náhodného nálezu kamenného kusu okenní kružby se lze domnívat, že tento kostel byl gotický nebo prošel stavebními úpravami ve 14. století.² Ves Bijadla (u Merklína), jejíž existenci včetně kostela k roku 1115 podchycují falza zakládací listiny kláštera v Kladrubech, zanikla asi rovněž v 15. století; v každém případě opuštěna byla nejpozději v roce 1547. Z tamějšího kostela, nově vybudovaného v období vrcholné gotiky, zrušeného v roce 1787 a posléze upraveného na sýpku, zůstala stát asi převážná část obvodového zdiva chrámové lodi se zbytky hrotitého vstupního portálu na jižní straně.³ Kostel sv. Václava v Úboči, kde byly ve druhé polovině 14. století z dosud nejasných důvodů dvě farnosti a dva farní kostely blízko vedle sebe – původem pozdně románský kostel sv. Mikuláše pro tak zvanou dolní Úboč a právě kostel sv. Václava pro horní Úboč –, byl zbořen v roce 1791. Jeho vyvýšená poloha nad vesnicí, zakreslená krátce předtím při

1

Obr. 1. Úboč (okres Domažlice), 1. vojenské (josefské) mapování (1764–1768) – Čechy, měřítko 1 : 28 800, mapový list č. 189. Šípky zprava ukazují na kostel sv. Mikuláše (větší šípka) a kostel sv. Václava, šípka zleva označuje polohu středověkého tvrzíště. (Snímek mapy poskytl Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007)

1. vojenském (josefském) mapování, je v terénu stále čitelná. Několik drobných torz článků vrcholně gotické architektury, pocházejících, jak se zdá, z této chrámové stavby a druhotně použitých do zdiva špýcharu jedné ze zemědělských usedlostí v Úboči, by nasvědčovalo dílu kameníka přibližně ve druhé polovině 14. století.⁴

Josefínským reformám padl za oběť obdobně kostel v Rokošíně (u Poběžovic) v roce 1787 a o rok později i starobylý kostel sv. Jakuba apoštola, jenž se nalézal v sousedství mariánské sva-

■ Poznámky

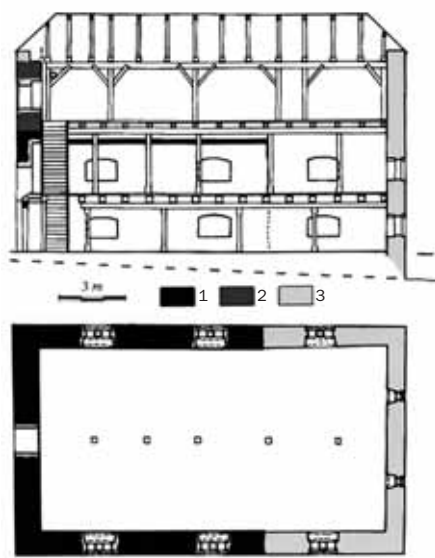
- 1** Václav V. TOMEK (ed.): *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z dieceze pražské* (dále jen RDP), Praha 1873, s. 89–90; František A. TINGL (ed.): *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus* (dále jen LC I/1), Praha 1867, s. 72 (ke kostelu ve Valtířově v roce 1358); František A. TINGL (ed.): *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim V*, Praha 1865, s. 46 a 130 (ke kapli sv. Václava ve Zdemilech v letech 1390 a 1392).
- 2** Eduard MAUR: *Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku*, in: *Západočeský historický sborník* 7, 2001, s. 20–21. Bližší náleзовé okolnosti fragmentu okenní kružby, uloženého ve sbírkách Muzea Chodska v Domažlicích, nejsou známé.
- 3** Karel NOVÁČEK, Petr ROŽMBERSKÝ: *Někdejší farní ves Bijadla u Merklína*, in: *Jižní Plzeňsko* 5, 2007, s. 39–54. Zsvěcení kostela v Bijadlech sv. Vavřinci autoři uvádějí poprvé k roku 1610.

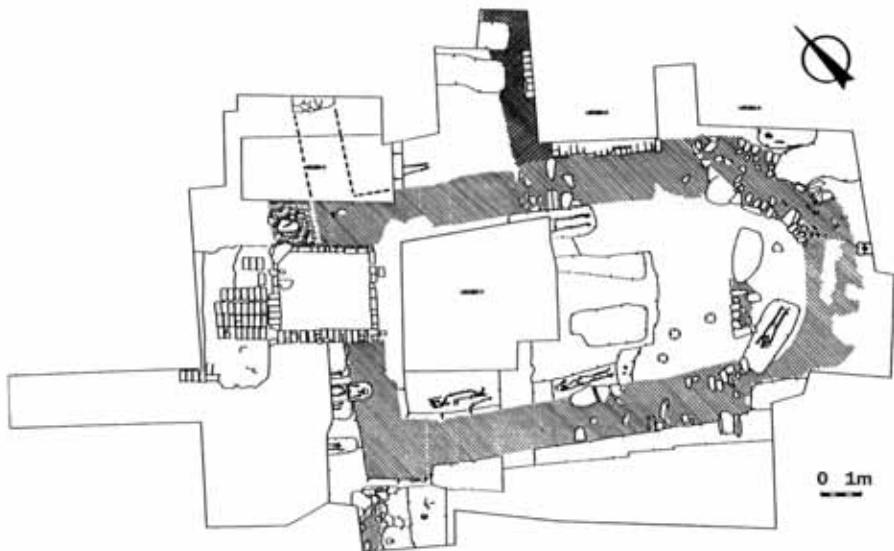
2

3

4

5

6

Obr. 2. Bijadla u Merklína (okres Plzeň-jih), sýpka, jež vznikla stavební adaptací kostela sv. Vavřince zrušeného v roce 1787. Pohled na západní průčelí s pozůstatky zdiva někdejší svatyně, jejíž existence (původně při knížecím dvorci?) je historicky doložena k roku 1115 falzy zakládací listiny kláštera benediktinů v Kladrubech. Zděný štít polovalbové střechy pochází snad ze 16. století. Tesařská konstrukce krovu z roku 1863 byla celá rozebrána a ukřadena 18. až 21. 9. 2006. (Foto Jan Kaigl, 2008)

Obr. 3. Bijadla u Merklína (okres Plzeň-jih), sýpka, jež vznikla stavební adaptací kostela sv. Vavřince zrušeného v roce 1787. Pohled na nálezy zbytků zaděného gotického portálu v západním úseku jižní fasády. Viditelnou část profilace portálového ostění, provedené z jemnozrného pískovce, tvoří při vnějším okraji půlobloun, výžlabek a masivní hruškovitý prut. Půlobloun a hruškovec měly červený vápenný nátěr, výžlabek byl natřen bíle. (Foto Jan Kaigl, 2009)

Obr. 4. Bijadla u Merklína (okres Plzeň-jih), sýpka, jež vznikla stavební adaptací kostela sv. Vavřince zrušeného v roce 1787, půdorys a podélný řez. Černě (1) je vyznačen

předpokládaný rozsah dochovaného zdiva (půdorysu) gotické stavební etapy ze 14. století. (Podle Karel NOVÁČEK, Petr ROŽMBERSKÝ: Někdejší farní ves Bijadla u Merklína, in: Jižní Plzeňsko 5, 2007, s. 48)

Obr. 5. Domažlice, lokalita U Svatých, kostel sv. Jakuba Apoštola, půdorys nejstarší známé stavební fáze – jednolodní podélné svatyně s válcovou apsidou. Základové zdivo z první poloviny 11. století(?) je pojednáno jednosměrnou nepřerušovanou šrafovou. (Podle Pavel BŘICHÁČEK, Milan METLIČKA: Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku, in: Archeologie ve středních Čechách 3, 1999, s. 275)

Obr. 6. Domažlice, lokalita U Svatých, dvojice kostelů (Zvěstování) Panny Marie (stavba vpředu) a sv. Jakuba Apoštola na veduté města, pohled od jihu, přibližně počátek 18. století. Výsek z kopie originálu (což je kolorovaná kresba v knihovně strahovského kláštera), pořízené jako olejomalba Karlem Prunarem v roce 1908 a uložené v Muzeu Chodska v Domažlicích. (Fotoarchiv autora)

tyně v lokalitě U Svatých na Dolejším Předměstí v Domažlicích. K Rokošínu, kladrubské klášterní vsi v roce 1186, se vázalo v 16. století místní označení „pustotiny u sv. Jiří“. O tom, kde stávala v Rokošíně farní svatyně pod patronátem pivoňského kláštera v roce 1427,⁵ jsme zpraveni opět podle zákresu pořízeného při 1. vojenském mapování. Bližší představa o její stavbě však zatím chybí. Naproti tomu poznání svatojakubského kostela v Domažlicích nedávno významně prohloubil

■ Poznámky

4 Ferdinand VANĚK, Karel HOSTAŠ: Politický okres domažlický, Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XVII, Praha 1902, s. 122–123.

5 Antonín PROFOUS: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ, význam a změny III, Praha 1951, s. 579; Eduard MAUR: Počátky pivoňského kláštera – mýty, realita, otázky, in: Minulostí Západočeského kraje 34, 1999, s. 22–23.

7

Obr. 7. Hradec (okres Plzeň-jih), 1. vojenská (josefské) mapování (1764–1768) – Čechy, mapový list č. 172. Šipky ukazují na kapli sv. Vavřince (menší šipka), stojící v prostoru bývalého slovanského hradiska na návrší nad řekou Radbuzou, a na farní kostel sv. Jiří (původně sv. Vojtěcha?) ve vesnici. (Snímek mapy poskytl Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007)

Obr. 8. Svatá Kateřina (okres Tachov), kostel sv. Kateřiny, románská (historizující?) patka koutové válcové přípory s nárožními drápkami, pohozená jako nepotřebný kámen u schodiště ke kostelu a na hřbitov. (Foto Jan Kaigl, 2007)

8

archeologický výzkum – byl to kdysi kostelík (kaple) skromných rozměrů při raně středověké celnici a předpokládané předlokační trhové osadě, jež měl obdélnou loď a na východě válcovou apsidu. Svými počátky sahál snad ještě do 10. století.⁶

V době po zrušení chotěšovského kláštera premonstrátek v roce 1782 zanikl kostel (kaple) sv. Vavřince v Hradci (u Stoda). První zmínka o něm včetně uvedeného zasvěcení pochází z roku 1298. V místech, kde stál, bývala akropole slovanského hradiska, jež tvořilo díky své strategické poloze na dálkové, takzvané Řezenské cestě důležitý opěrný bod přemyslovské expanze do jihozápadních Čech. Z historického kontextu lze vytušit, že kostel sv. Vavřince byl založen někdy v 11. nebo 12. století. Dříve než se přikročilo k jeho přestavbě v roce 1669, byl popsán jako chudý, prastarý, úzký a tmavý. Odtud pramení domněnka, že se mohlo ve středověku jednat spíše o jednodušší podélnou stavbu než rotundu.⁷

V území, nad nímž uplatňoval svoji církevní-správní pravomoc ve 14. století horšovský arcijáhen, nejsou příliš četné ani příklady náhrady středověkého kostela mladší novostavbou. Jedním z nich je kostel ve Svaté Kateřině (u Rozvadova). Byl postaven v roce 1729 zřejmě na místě kaple sv. Kateřiny, samostatně zpoplatněné papežský-

mi desátkou v období let 1352–1399. Tato kaple patřila na počátku 15. století k proboštvství kladrubského kláštera ve Svaté Kateřině, které lze jen hypoteticky ztotožňovat co do polohy s poustevnou – mariánskou cellou poblíž hradu Přimda v roce 1318, tehdy spadající již dvanáct let pod jurisdikci kladrubských benediktinů.⁸ Románskou patku koutové válcové přípory o průměru téměř 0,5 m, zdobenou nárožními drápkami, jež je dnes pohozena jako nepotřebný kámen u schodiště ke kostelu a na hřbitov ve Svaté Kateřině, považoval D. Líbal za pozůstatek velké románské chrámové stavby někdy ze druhé poloviny 12. století.⁹ Jak upozornil E. Maur, existence takové stavby se příliš neshoduje s představou kaple při středověké poustevně. Na druhou stranu uvedená poustevna s ohledem na to, že tvořila poslední útočiště na jižní větvi Norimberské cesty před dosažením zemské hranice, přece jen mohla zahrnovat umělecky náročnější románskou chrámovou stavbu.¹⁰ Pokud jde o kapli sv. Kateřiny, nevíme zatím bezpečně nic o jejich starších stavebních dějinách. Podle nálezu výše zmíněného románského torza nelze vyloučit domněnku, že vykazovala v době před rokem 1729 známky historizujících architektonických úprav (hudební kruchty?) v duchu románské renesance.

Skapce, Bernartice, Hlohová a Chotěšov patří mezi osídlení, z nichž se skládala stabilizovaná středověká farní síť v horšovském arcijáhensství, ale kde se dnešní kostel jeví jako svrchný tvůrčí výkon barokní architektury. Jemu musela ustoupit předchozí chrámová stavba nebo její pozůstatky, když nevyhovovala novým nárokům a překážela na posvátném místě, jehož dodržení bylo pro zadavatele a mistra nového díla pravidlem. V přímém průzkumu se však lze setkat případ od případu s dílčími hmotnými doklady středověkého původu svatyně, prokázaného archivními zprávami. Ve Skapcích, nalézajících se ve vzdále-

nosti necelých 8 km na jih od Kladrub, se majetkoprávně uchytili k roku 1115 kladrubští benediktini. Nejspíše ve 30. letech 13. století jim patřila celá ves, stejně tak i při zrušení kláštera v roce 1785. Zdejší, poměrně rozlehlý barokní kostel vznikl někdy v období kolem roku 1783.¹¹ V jeho zdivu jsou osazeny opětovně použité články gotické architektury, vypracované z jemnozrnného pís-

■ Poznámky

6 Pavel BŘICHÁČEK, Milan METLIČKA: *Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku*, in: *Archeologie ve středních Čechách* 3, 1999, s. 259–261, 264–265, 271 a 275.

7 Jarmila JUSTOVÁ: *Příspěvek k otázce českých kostelů z doby knížecí, zasvěcených sv. Vavřinci*, in: *Tisíc let Staré Plzně*, Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie 2, 1976, s. 89–93.

8 Eduard MAUR, cit. v pozn. 2, s. 13–14.

9 Dobroslav LÍBAL: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, in: *Minulost Západočeského kraje* 16, 1980, s. 267.

10 Zejména pokud by se prokázalo, že poustevna u Přimdy se nalézala v lokalitě Svaté Kateřiny a shodovala se s dějištěm politických jednání krále Václava II. s bavorským vévodou a falckrabětem rýnským Ludvíkem II. v říjnu roku 1291, jak naznačil Karel NOVÁČEK a kolektiv: *Kladrubský klášter 1115–1421. Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010 (v tisku). Karel Nováček v této práci zvažuje možnost, že dochované torzo patky koutové válcové přípory ve Svaté Kateřině tvořilo kdysi součást architektonického členění koutu uvnitř centrálně uspořádané románské svatyně ze 12. století, poukazující v souboru budov místní poustevny na soudobé působení uměleckého vlivu kladrubského kláštera.

11 Eduard KUBŮ: *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do roku 1420)*, in: *Historická geografie* 18, 1979, s. 215. Právě z roku 1783 pochází rozpočet této stavby. Za sdělení děkuji PhDr. V. Ryšavému.

9

Obr. 9. Skapce (okres Tachov), kostel Nejsvětější Trojice, jihozápadní nároží barokní chrámové lodi, v němž je osazen pískovcový kus gotického klenebního žebra ve tvaru klínu s oboustranným výžlabkem a se zbytky původní polychromie. (Foto Jan Kaigl, 2008)

10

Obr. 10. Hlohová (okres Domažlice), kostel sv. Jiljí, zděné románské okno osově umístěné asi v původní poloze ve válcovém zdivu apsidy, jež uzavírá kvadratický chór. (Foto Jan Kaigl, 2008)

kovce. Například na jihozápadním nároží lodi, zbaveném omítek, se pohledově uplatňuje kus klenebního žebra ve tvaru oboustranně vyžlabeného klínu s původním barevným nátěrem, pocházející bezpochyby ze stavby místního farního kostela, o němž vypovídají historické prameny ze druhé poloviny 14. století. Bernartice, vesnice vzdálená necelých 11 km vzdušnou čarou směrem na jihovýchod od Přimdy, se vyskytují mezi nejstaršími predikáty rané pozemkové šlechty a zrcadlí mocenský vzestup a teritorializaci jejich příslušníků na západě Čech ve druhé polovině 12. století. Středověká farní svatyně v Bernarticích se nedochovala. Je však více než pravděpodobné, že nestála jinde než dnešní kostel, což je velkoryse pojatá barokní novostavba vzosných proporcí, vybudovaná v době kolem roku 1740 v sousedství bernartického zámku, kdysi gotické tvrze.¹² Kostelík sv. Jiljí v Hlohové na Domažlicku se jeví jen zdánlivě jako slohově jednotné barokní dílo z období let 1764–1766. Podle úzkého, půlkruhově ukončeného okna umístěného v ose válcové apsidy, která uzavírá uvnitř kostela jeho kvadratický chór, ale má navenek polygonální plášť, se totiž lze domnívat, že přinejmenším tato apsida částečně zahrnuje svislé zdivo románské chrámové stavby.¹³

Podobu mariánského farního kostela v Chotě-

šově před jeho stavebními úpravami v konci první poloviny 18. století podává veduta chotěšovského kláštera při pohledu z jihu v roce 1736.¹⁴ Sledovaný kostel má na ní podélnou loď, k níž se váže na východě půdorysně a výškově odsazené presbyterium s polygonálním závěrem s opěráky, hranolovou věž předstupující před západní průčelí lodi a dále nízký přístavek, jenž je připojen k presbyteriu z boční strany. Presbyterium a loď kryjí poměrně vysoké sedlové střechy, přičemž střecha presbyteria plynule přechází v pultovou střechu jižního přístavku. Věž, jež byla vybudována a opravována v poslední třetině 17. století, vedutista zachytil s podvojným oknem ve zvonovém patře a jednoduchou cibulovitou helmicí s lucernou, což odpovídá dnešnímu stavu a nepřímo svědčí o věrohodnosti dobového zobrazení. Míru zachování starších než barokních etap stavby farního kostela v Chotěšově, jenž se řadil podle výše odváděného papežského desátku mezi čtyři daleko nejvýnosnější farní benefícia v horšovském arcijáhenství ve druhé polovině 14. století, lze rozlišit teprve v závislosti na výsledcích stavebně-historického průzkumu. Nepřekvapilo by, kdyby se jimi potvrdil předpoklad, že existující chrámová stavba, zejména obvodové zdivo její lodi, skrývá v sobě rozsáhlé pozůstatky středověké zednické a kamenické práce.

O kapli sv. Václava ve Zdemilech (u Kdyně) na rýzberském panství se opakovaně zmiňují zápisy v konfirmačních knihách ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století. Místo, kde tato kaple stála, nebylo přesně známo. Vědělo se však, že na polohu Zdemil, označených jako pustotina k roku 1586, navázali němečtí kolonisté při vysazení nové vesnice Brůdek na sklonku 16. století a že kostel sv. Václava u Brůdku byl vybudován v období let 1669–1671.¹⁵ Teprve nedávno dílčí archeologický výzkum naznačil, že obvodové zdivo tohoto kostela

s obdélnou lodí a pětiboce uzavřeným, půdorysně i výškově od lodí odsazeným presbyteriem bez opěráků spočívá zčásti na základech nadzemní, zřejmě zcela zaniklé (zděné?) středověké stavby zdemilské kaple obdobného půdorysu.¹⁶

Souhrnně vyjádřeno, v horšovském arcijáhenství doby předhusitské bylo čtyřicet šest venkovských farních beneficií. Nejméně ke třiceti devíti z nich se dosud váže podle posledního poznání buď existující chrámová stavba prokazatelně středověkého původu, anebo její rozsáhlejší zděné pozůstatky (Bijadla). Městské farní kostely byly dva – v Domažlicích a Horšovském Týně. (V Horšovském Týně vedle toho existoval na předměstí, na opačném břehu řeky Radbuzy než město a biskupský-arcibiskupský hrad, ještě arcijáhenství kostel.) Kromě výše zmíněné kaple sv. Kateřiny nedaleko Přimdy se uplatňuje v rejstřících papežských desátků odváděných v horšovském arcijáhenství i kaple sv. Vavřince na hradě Bor z důvodů, které zatím neumíme vysvětlit. Kaple sv. Václava ve Zdemilech ani kostel (kaple) sv. Vavřince v Hradci nebyly do těchto rejstříků zaneseny. Stejně to platí i pro farní kostel ve Valtřovicích, což v tomto případě může souviset s dílčími nesrovnalostmi v dobových záznamech.¹⁷

V souladu se skutečností, že stav farní organizace v pražské diecézi vrcholného a pozdního středověku z hlediska územního rozložení, majetkového vybavení a určujících společenských poměrů zpětně odráží celý předchozí vývoj, jenž je doložitelný historickými prameny jen zlomkovitě, a s přihlédnutím k poznatkům z dějin středověkého osíd-

■ Poznámky

12 Antonín PROFOUS, díl I, cit. v pozn. 5, Praha 1947, s. 62; Emanuel POCHÉ (ed.): *Umělecké památky Čech 4*, Praha 1982, Dodatky, s. 452; Ladislav SVOBODA a kolektiv: *Encyklopedie českých tvrzí I*, Praha 1998, s. 18–19.

13 Emanuel POCHÉ (ed.): *Umělecké památky Čech 1*, Praha 1977, s. 380. Uplatnění historismu v architektuře, popřípadě jen přenesení kamenného rámu středověkého okna v době barokní se jeví ve sledovaném případě jako málo pravděpodobné. V povrchovém průzkumu spojeném se zaměřením omítané stavby kostela nebyly však zatím zjištěny žádné jiné důkazy jejího středověkého původu.

14 Emanuel POCHÉ (ed.), cit. v pozn. 13, s. 527; Milan HLINOMAZ: *Dějiny kláštera premonstrátek Chotěšov*, České Budějovice 2009, s. 143–144.

15 Eduard MAUR, cit. v pozn. 2, s. 16–17.

16 Eva KAMENICKÁ: *Nálezová zpráva o zjišťovacím archeologickém výzkumu v kostele sv. Václava, Brůdek u Vše- rub, okr. Domažlice*, Plzeň 2009, nepublikovaný elaborát v archivu Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i.

Obr. 11. Chotěšov (okres Plzeň-jih), veduta (mědirytina) premonstrátského kláštera a jeho nejbližšího okolí z jižní strany k roku 1736 a před vrcholně barokní přestavbou klášterních budov. Farní kostel Narození Panny Marie, stojící v sousedství kláštera a obehnaný hřbitovní zdí s bránou, je vidět v pravé části obrazu. (Carolus L. HUGO: *Sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis Annales in duas partes divisi, II/1, Nancy 1734, dvoulist mezi stranami se sloupci 553–554 a 555–556; reprint in: Instrumenta Praemonstratensia IV/1, Averbode 1999*)

11

lení lze předpokládat, že farní síť horšovského arcijáhénství v rozsahu, jaký známe pro druhou polovinu 14. století, se ustálila snad někdy v době kolem roku 1300 nebo nejpозději během první třetiny 14. století.¹⁸ Až na části území s privilegovanými chodskými vesnicemi bez farních kostelů a obtížně dostupné rozsáhlé oblasti hornatého hraničního hvozdu, osídlované z pochopitelných důvodů spíše jen ojediněle a především ve vztahu k obsluze zemských a místních cest, vyznačovala se tato síť poměrně velkou hustotou. Farní svatyně ve vzájemně vzdálenosti do jedné hodiny chůze nebyly žádnou výjimkou. Někde dokonce tvořily menší pomyslné skupiny, řady nebo dvojice (Holýšov, Staňkov, Hlohová, Srbice, Osvráčín, Lštění a Blížejev; Miřkov, Křakov a Semněvice; Staré Sedlo, Prostiboř, Racov a Bernartice; Hostouň, Mutěnin, Štítary, Mělnice a Újezd Svatého Kříže; Bijadla, Merklín a Buková; Bukovec a Čečovice; Hradec a Ves Touškov; Skapce a Kostelec), což souviselo s místními historicko-sídelními a dopravními podmínkami, s členitostí terénu, ale částečně i feudální roztržetostí, postupující a neustále se proměňující ruku v ruce s dělením a převody pozemkového majetku venkovské šlechty. Jestliže tedy v souboru dochovaných staveb středověkých vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhénství početně převládají gotické, třebaže četnými mladšími úpravami poznamenané památky ze 14. století, pak je třeba vzít v úvahu jako jedno z východisek šíře založeného studia, že téměř každá z nich mohla mít svého staršího předchůdce. Některé takové případy byly ve sledovaném území již zjištěny nebo je tušíme ve stavebně-historických průzkumech a podle archeologických nálezů (Bijadla, Stráž, Přimda, Štítary a jiné). Existenci dalších lze důvodně předpokládat ve vztahu k osídlení historicky nebo archeologicky doloženému ve 12. a 13. století, zejména pokud se rozkládalo poblíž významné cesty (například Staré Sedlo na jižní větvi Norimberské cesty, Staňkov na Řezenské cestě) nebo tvořilo po geografické stránce přirozené spádové středisko blízkému i vzdálenějšímu okolí (Meclov, Miřkov) s četnějším zastoupením

obdobně starých a mladších vesnic, v nichž středověká fara buď vůbec nebyla, anebo vznikla později. Přitom je nutné si uvědomit, že budování farní sítě zpravidla asi silně zaostávalo v čase za postupem osídlování a že nové vsi mohly být často přifařovány k velmi vzdáleným kostelům, kdy cesta do svatyně a zpět představovala celodenní

■ Poznámky

17 V návaznosti na Václava V. TOMKA, cit. v pozn. 1, s. 89–90, zde uvádím souhrnný přehled far v horšovském arcijáhénství ve druhé polovině 14. století. (Lokality, kde středověká stavba farního kostela neexistuje nebo nebyla dosud spolehlivě rozlišena v přímém průzkumu, jsou v přehledu označeny indexem plus a někde je přiřazeno i jejich další středověké nebo mladší či jinak upřesňující označení. Příslušnost k dnešnímu okresu je vyjádřena toliko u míst nálezajících se mimo okres Domažlice. Letopočet se váže k první písemné zmiňce o osídlení do přelomu 13. a 14. století, a je-li písemně doložena i existence farní svatyně dříve než v roce 1350, podchycuje tuto skutečnost letopočet psaný kurzívou. Původ některých údajů ve středověkých padělcích listin není zohledněn. Zsvěcení kostela nebo kaple se připomíná jen tehdy, pokud je známe z doby do roku 1436, přičemž k případným chybám zápisů v konfirmačních a erekčních knihách se nepřihlíží. Papežský desátek, umožňující poměrné srovnání zámožnosti jednotlivých far, je vyčíslen v pololetní, tedy zpravidla poloviční výši se splatností této částky v roce 1384. Další středověké místní svatyně, třebaže to byla zvláštní beneficia, jsou v přehledu uváděny obdobně.) Bernartice* (okres Tachov; 1158–1166; 11 gr.), Bijadla (okres Plzeň-jih; 1115; 8 gr.), Blížejev (14 gr.) s kostelem sv. Martina, Buková (okres Plzeň-jih; 15 gr.), Bukovec (1177; 19 gr.), Čečovice (8 gr.), Domažlice (Tusta; 993) – „Svatost“, to znamená U Svatých na předměstí (40 gr.) s farními kostely sv. Jakuba Apoštola* (1037–1055) a Panny Marie

a hřbitovní kaplí sv. Petra Apoštola*, Dubec (okres Tachov; 8 gr.), Hlohová* (16 gr.), Holýšov (1272; 15 gr.), Hora Svatého Václava (1239?; 14 gr.) s kostelem sv. Václava, Horšov (1184–1192; 16,5 gr.), Hostouň (1238; 15 gr.), Hradec (u Stoda; okres Plzeň-jih; 1186; 8 gr.) s kostelem (kaplí) sv. Vavřince* (1298) a farním kostelem (1341) sv. Vojtěcha, Chotěšov (Chotěšovice, Kostelec u Chotěšova/Chotěšovic; okres Plzeň-jih; 1115; 40 gr.), Kdyně (18,5 gr.) s farním kostelem a hřbitovní kaplí apoštolů sv. Petra a Pavla*, Kostelec (u Kladrub; okres Tachov; 10 gr.) s kostelem sv. Jana, Křakov (8 gr.), Loučim (16 gr.) s farním kostelem Panny Marie a hřbitovní kaplí sv. Kateřiny*^(?), Lštění (14 gr.), Meclov (1115; 16 gr.), Mělnice (1235; 19 gr.), Merklín (okres Plzeň-jih; 16 gr.), Miřkov (1158–1173; 14 gr.), Mutěnin (1253; 8 gr.) s kostelem sv. Bernarda, Osvráčín (1289; 14 gr.), Prostiboř (okres Tachov; 1115; 9 gr.), Přestavky (okres Plzeň-jih; 1243; 14 gr.), Přimda (okres Tachov; hrad Přimda – 1121 nebo až 1126; 11 gr.), Racov (okres Tachov; 1247; 8 gr.), Rokošín* (1186; 6 gr.), Semněvice (1264; 9 gr.), Skapce* (okres Tachov; 1115; 17,5 gr.) s kostelem sv. Štěpána, Srbice (1273; 1273; 19 gr.), Stanětica (1239; 14 gr.), Staňkov (Ves; 1233; 1272; 26 gr.), Staré Sedlo (Antiqua sella; okres Tachov; 1250; 11 gr.), Stráž (okres Tachov; 26 gr.) s kostelem sv. Václava, Štíboř (Újezd; 1248; 18,5 gr.) s kostelem sv. Mikuláše, Štítary (Hora; 1282; 18 gr.) s kostelem sv. Vavřince, Touškov (Hartmanův, Ves; 1243; 24 gr.), Třebnice (7 gr.), Úboč (1251) – dolní (16 gr.) s kostelem sv. Mikuláše a horní (6 gr.) s kostelem sv. Václava*, Újezd Svatého Kříže (Újezd, Újezd Chodový; 16,5 gr.) s kostelem sv. Kříže a Valtířov* (viz například František A. TINGL, LC I/1, cit. v pozn. 1, s. 72; 1115).

18 Milan HLINOMAZ, cit. v pozn. 14, s. 52, uvádí, že v Chotěšově byla založena fara s kostelem Narození Panny Marie v roce 1352, ale bez odkazu na historický pramen, z něhož čerpal. Takto pozdní vznik právě chotěšovské fary byl by v místních podmínkách poměrně neobvyklý.

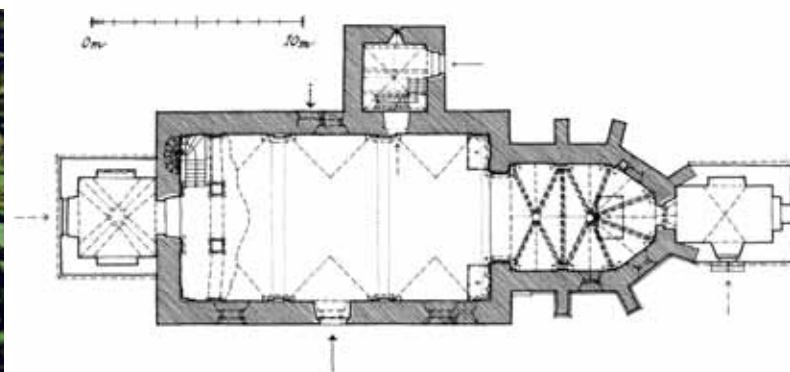
12

13

14

15

Obr. 12. Tasnovice (okres Domažlice), návrší bývalého slovanského hradiska s pozůstatky valů a kostel sv. Vavřince (u Štítar), dálkový pohled od jihu, 1965. (Fotoarchiv autora)

Obr. 13. Tasnovice (okres Domažlice), kostel sv. Vavřince (u Štítar), zazděný vrcholně gotický portál (do ossaria?) v severní obvodové a suterénní zdi lodi, pohled do archeologického výkopu v roce 2006. (Fotoarchiv autora)

Obr. 14. Tasnovice (okres Domažlice), hřbitov kolem kostela sv. Vavřince (u Štítar), žulový kus rámu ze záklenku románského, popřípadě raně gotického okna, jenž je zčásti viditelný nad úrovní dnešního terénu v severním lici severního úseku ohradní hřbitovní zdi, poblíž jejího severovýchodního nároží. (Foto Jan Kaigl, 2005)

Obr. 15. Tasnovice (okres Domažlice), kostel sv. Vavřince (u Štítar), půdorys přízemí. Svislé zdivo pojednané štrafírou pochází přibližně ze druhé poloviny 14. století. Boční kaple (sakristie) umístěná na severní straně lodi v přízemí věže byla sklenuta gotickou křížovou žebrovou klenbou, která zanikla. Malá šipka s tečkovanou čarou u severní obvodové zdi lodi označuje polohu mírně hrotitého portálu, jenž je dnes zazděn a převážně skryt pod terénem, má vrcholně gotickou profilaci z jemnozrnného pískovce a původně nejspíš souvisel se záměrem zřítit nebo upravit ossarium v suterénu kostela ve 14. století. (Zaměření, stavebně-historický rozbor a kresba Jan Kaigl, 1989 a 2005)

a fyzicky namáhavý výkon. Je pochopitelné, že na rozdíl od oblastí s převládajícími drobnými šlechtickými statky se větší farní obvody, a tedy i řídisí zastoupení farních kostelů udržely na území majetkově kdysi sceleném a připojeném ke klášterům v Kladrubech a Chotěšově. V malé vzdálenosti mezi dvěma farními kostely pod patronátem téhož kláštera v době předhusitské (Skapce a Kostelec; Staňkov a Holýšov) se pak může odrážet například založení jedné z far v době předcházející majetkoprávnímu ovládnutí místního osídlení klášterem.

Do úvah o tom, kde všude na Domažlicku a Horšovskotýnsku předcházela dochované středověké stavbě vesnického kostela jiná chrámová stavba, uvedme dva příklady: kostel sv. Vavřince u Štítar a kostel sv. Víta v Srbicích. Kostel sv. Vavřince, stojící na vysokém a rozlehlém návrší nad ohybem řeky Radbuzy u Štítar (v katastru obce Tasnovice), na akropoli někdejšího slovanského hradiska, jež bylo opevněno soustavou nejméně tří valů a osídleno asi již na počátku 9. století, jeví se jako jednotná vrcholně gotická novostavba přibližně ze druhé poloviny 14. století, rozsáhle upravená v době barokní kolem roku 1759.¹⁹ Je zajímavá mimo jiné tím, že krov vysoké sedlové střechy nad obdélnou lodí kostela je pozdně gotický, z doby kolem roku 1518.²⁰ Na mnohem starší původ kostela, jehož zasvěcení sv. Vavřinci je historicky podchyceno poprvé k roku 1430,²¹ poukazují archeologické nálezy: kostrové hroby poměrně společlivě datované podle esovitých záušnic a denárů

Vratislava II. do 11. století nebo úlomek keramické dlaždice s motivem románského pletence, jejíž vznik by časově spadal podle analogií s některými dlaždicemi z kláštera benediktinů na Ostrově (u Davle) do druhé poloviny 12. století. Zdá se přitom, že hradisko, zabírající v době svého největšího rozkvětu plochu asi 13 hektarů, bylo obydleno ve 12., popřípadě 13. století již jen skromně a na místech v blízkosti kostela. V takovém případě by nová stavba kostela na bývalém, obtížně dostupném hradisku u Štítar ve druhé polovině 12. století mohla znamenat, že posvětnost lokality zde sahala ještě do dřívější doby, pokud se tehdy nejednalo toliko o zvelebení svatyně založené a vybudované již za vlády právě Vratislava II. (1061–1092).²² Nejspíš k románské,

■ Poznámky

19 Plán (půdorys s podélným řezem) z roku 1759 na provedení barokních úprav gotického kostela je uložen v Národním archivu, fondu Archivu pražského arcibiskupství (APA 1368 Štítary 350).

20 Viz www.dendrochronologie.cz, databáze, heslo Štítary, kostel sv. Vavřince. Krov je opatřen hambalky umístěnými ve třech úrovních, střední rámovou stolicí, již zavětřovávají v podélném směru ondrejské kříže, párem svislých bočních stolic a šikmými vzpěrami v plné příčné vazbě.

21 Josef EMLER (ed.): *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VIII-X*, Praha 1889, s. 159.

popřípadě raně gotické stavební etapě patří kus okenního rámu (záklenku), jenž je vytesán z jednoho kusu kamene a nalézá se přinejmenším v druhotné poloze v severním líci severního úseku ohradní zdi hřbitova kolem kostela, poblíž jejího severovýchodního nároží.

V roce 1273, kdy klášter premonstrátek v Doksanech obdržel od papeže Řehoře X. velké ochranné privilegium, v němž jsou Srbice označeny jako kostelní ves v majetku kláštera, byl kostel sv. Víta v Srbicích s kvadratickým chórem a sakristií nedávno dokončenou novostavbou.²³ V zájmu jeho hlubšího poznání nelze opominout dobové sídelní poměry a archeologické nálezy. Kostel sv. Víta, obklopený hřbitovem a zčásti asi ještě středověkou hřbitovní zdí, stojí o samotě za Srbicemi, na archeologicky dosud bliže nezkoumaném návrší s názvem Hůrka, jež se zdvihá nad Srbicickým potokem jako ukončující jihozápadní výběžek širšího terénního hřbetu. Při pohledu od západu, severu a jihu se návrší uplatňuje svými strmými svahy s novodobou sadovou úpravou. Na východním, pozvolně klesajícím svahu jsou pole, sahající až ke hřbitovu. Chránová stavba je dobře viditelná nejen v mírně zvlněné krajině staré, zemědělsky úrodné sídelní komory táhnoucí se od Kolovče směrem na sever a severozápad k řece Radbuze (a ke Staňkovu), ale i z jižních svahů na opačném, severním břehu Radbuzy při vzdálenosti nejméně 10 km. Zbytky valů, patrně nejlépe na severní a západní straně vrcholu Hůrky, nasvědčují někdejší existenci možná vícedílného hradiska. Pro jeho hodnocení, kdy a jakým lidem sloužilo, kolikrát bylo jimi opuštěno, popřípadě obnoveno a v jakém rozsahu je užívali v předrománské, nebo dokonce ještě románské době, není zatím dostatek podkladů. Na polích směrem na východ a jihovýchod, ve vzdálenosti přibližně 180 m od kostela byly nalezeny při povrchovém sběru četné zlomky jak pravěké, tak i vyspělé mladohradištní keramiky a okrajové části nádob pocházejících ze 12. nebo 13. století.²⁴ V uvedené poloze poblíž předpokládaného hradiska nebo jeho pozůstatků se tedy prokazatelně rozkládalo mladohradištní a středověké osídlení. Tato skutečnost přichází v úvahu současně s názorem, že raně středověká cesta z Domažlic do Staré Plzně vedla přes Koloveč a sousední Srbice,²⁵ kde by asi překonávala Srbicický potok právě pod Hůrkou, a s místní tradicí o založení, popřípadě jen obnově kostela v Srbicích v roce 1199. Původ letopočtu 1199 namalovaného a dosud zčásti čitelného na klenbě chóru zkoumané památky je nejasný. Domněnka, že stavbě farního kostela se sakristií v Srbicích v době kolem roku 1269 předcházela starší svatyně, má však své opodstatnění. V období let

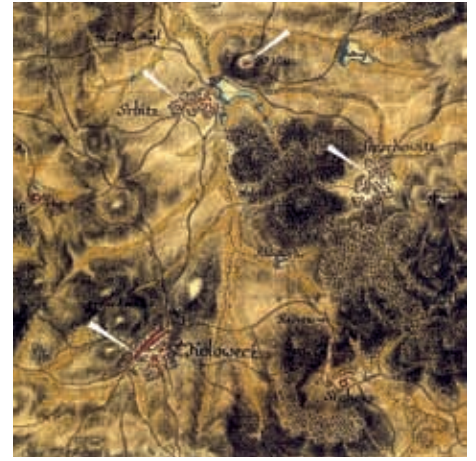
1193–1197 dostal doksanský klášter darem od knížete-biskupa Jindřicha Břetislava Koloveč. Koloveč tvořil zřejmě prvotní a po stránce hospodářské nejdůležitější součást tak zvaného kolovečského újezdu, nevelké klášterní državy zahrnující nejpozději v roce 1276 vesnici Koloveč s trhem a clem a vsi Srbice s kostelem a Těšovicemi.²⁶ Je proto pozoruhodné, že nový kostel nebyl postaven doksanským klášterem v Kolovči, ale v Srbicích. S přihlédnutím k výše nastíněným okolnostem se zdá, že se tak stalo v závislosti na významu Srbic jako tradičního posvátného místa, kde kostel – sv. Víta (?), postavený ze dřeva (?), rovněž s kvadratickým chórem (?) – existoval již dříve.

Nevíme přesně, v čem spočíval hlavní přínos kolovečského újezdu pro premonstrátky z Doksan ve 13. století. Nejspíš teprve jejich přičiněním bylo zřízeno v Kolovči tržiště. Bez významu pro ně jistě nebyly dýchodny plynoucí z tamějšího cla. Četné výhody by skýtala předpokládaná poloha Srbic a Kolovče na zemské stezce mezi Starou Plzní a Domažlicemi. Klášter mohl být obeznámen i s tím, že se dá na Srbicím potoce rýžovat zlato.²⁷ Těživá hospodářská situace klášterního panství za vlády Jana Lucemburského a náročnost přímého dohledu nad vzdáleným pozemkovým majetkem asi způsobily, že doksanský probošt v roce 1336 postoupil trhovou ves Koloveč se Srbicemi a Těšovicemi jako jejím příslušenstvím za stálý roční plat v penězích světskému feudálu. Klášter měl však při tom stále na mysli hospodářský rozvoj svého zboží a vlastní užitek. Nájemce zavázal k tomu, aby nebránil případnému převodu předmětu smlouvy na německé právo a platil více peněz, pokud se podaří vyvázat Koloveč, Srbice a Těšovice z působnosti domažlické advokacie.²⁸ Na dýchodny svého patronátního kostela v Srbicích, jenž náležel podle výše odváděných papežských desátků mezi bohatá vesnická farní benefícia v horšovském arcijáhenství ve druhé polovině 14. století, dosáhl doksanský klášter nejpozději v roce 1398, kdy mu byl tento kostel inkorporován.²⁹

■ Poznámky

22 Dara BAŠTOVÁ, Jaroslav BAŠTA: *Slovanské osídlení v povodí horní Radbuzy*, in: Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie 5, 1990, s. 17–35.

23 Jan KAIGL: *Ještě k sakristii kostela v Srbicích*, in: Zprávy památkové péče 66, 2006, č. 6, s. 485–489. Dřevěné překlady v průchodu štítem nad triumfálním ob-

16

Obr. 16. Výsek z mapového listu č. 189 1. vojenského (josefského) mapování (1764–1768) – Čechy, jenž zobrazuje vesnice Koloveč, Srbice a Těšovice (označeny šipkami zleva) a jejich nejbližší okolí, kde se rozkládal ve středověku takzvaný kolovečský újezd v majetku kláštera premonstrátek v Doksanech. Polohu návrší (Hůrky) u Srbic s kostelem sv. Víta ukazuje šipka nahoře zprava. (Snímek mapy poskytl Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007)

loukem srbicického kostela jsou z dubu skáceného na přelomu let 1268/1269 (viz www.dendrochronologie.cz, databáze, heslo Srbice, kostel sv. Víta).

24 *Výzkumy v Čechách* 9, 1988/1989, Praha 1992, č. 529 a 530, s. 143–144, hesla Srbice, okres Domažlice, zpracovali Dara Baštová a Jaroslav Bašta.

25 Eduard MAUR, cit. v pozn. 2, s. 37.

26 Jiří PRAŽÁK: *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276 (Poznámky k dějinám doksanského klášterství ve XII. a XIII. století)*, in: Sborník archivních prací V, 1955, s. 178, 180, 192, 196; viz též Zdeněk KRISTEN: *Neznámé – zpadělané – znění privilegia Přemysla Otakara I. pro klášter doksanský z r. 1226*, in: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie II, 1955, s. 98–101, 106–107, 109.

27 Josef KRATOCHVÍL: *Topografická mineralogie Čech III*, Praha 1960, s. 336. U Krchleb u Staňkova (Vsi), ve vzdálenosti přibližně 5 km od Srbic, bylo možné vidět podél Srbicického potoka před jeho regulací v 70. letech 20. století středověké rýžovnické sejpy, a to ve velkém množství, vysoké i více než jeden metr. Za upozornění děkuji RNDr. Karlu Špačkovi.

28 Josef EMLER (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV*, Praha 1892, č. 351, s. 139–141.

29 Antonín PODLAHA (ed.): *Libri erectionum archidieocesis Pragensis saeculo XIV. et XV.*, VI, Praha 1927, č. 29, s. 63–64.